

‘Wij worden van alle kanten benaeut soo te water als te lant’

Inzet van mariniers en matrozen tijdens de rampjaren 1672-1673

In zowel Frankrijk als Engeland was in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw een groeiende aversie ontstaan tegen de kleine, machtige en rijke Nederlandse Republiek van kooplieden en regenten. Na maandenlang diplomatiek overleg tussen de Franse koning Lodewijk XIV en zijn Engelse collega Karel II waren zij het eens geworden over een gezamenlijk aanvalsplan. De twee koningen werden hierbij gesteund door de bisschop van Münster, Bernhard van Galen, en de Keulse keurvorst Maximiliaan Hendrik van Beieren.

Zij hadden beiden genoeg van de dominante invloed van de Republiek in hun gebied. De casus belli was de aanval van een Engelse oorlogsvloot op de Nederlandse handelsvloot komende van Smyrna (huidig Izmir) in het Kanaal op 23 maart 1672. De officiële Franse oorlogsverklaring bereikte op 6 april 1672 Den Haag. Een dag later volgde de Engelse aanzegging. De Hollandse Oorlog was een feit. Nooit eerder was de Republiek door zo'n machtige coalitie gelijktijdig over zee en land bedreigd. Het voortbestaan van het land hing aan een zijden draad.

Achtergrond

Over de situatie op zee hoefden de Nederlandse bestuurders zich geen grote zorgen te maken. De oorlogsvloot verkeerde in uitstekende staat. Dankzij de niet aflatende bemoeienis van raadpensionaris Johan de Witt beschikte admiraal Michiel de Ruyter over een vloot die ertoe deed. Daarentegen zag de situatie op het land er veel slechter uit. De toestand van het Staatse leger was in deze tijd zorgwekkend. Door de grootschalige demobilisatie van de landstrijdkrachten na afloop van de zogeheten Devolutieoorlog (1667-1668), waarin Frankrijk en Spanje vochten om de Spaanse Nederlanden (het huidige België), verkeerde zij in erbarmelijke staat. Regimenten waren onvoldoende gevuld, de geoeffendheid liet sterk te wensen over en de vestingwerken waren zwaar verwaarloosd. Van de internationaal toonaangevende legermacht van eerder uit de zeventiende eeuw was weinig meer over. Te laat zagen de bestuurders van de Republiek het gevaar dat hen bedreigde. Van de overhaaste inhuur van troepen kwam

Belegering en verovering van Naarden, op 12 september 1673. De troepen afgebeeld onder de kerk verbeelden de mariniers van kolonel Palm (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-79.278)

weinig terecht. Wel was Willem III door de Staten-Generaal net op tijd tot opperbevelhebber over het Staatse leger en de vloot benoemd. Tijdens wekelijkse vasten- en bededagen smeekten de inwoners van de Republiek God het naderend onheil af te wenden.²

In dit artikel staan de bijdragen van admiraal De Ruyter en zijn scheepsvolk, mariniers inclusief, aan het veiligstellen van de Republiek in de rampjaren van 1672 en 1673 centraal. Waar werden zij op land ingezet en wat waren hun wapenfeiten?

Invasie vanuit zee bezworen

Op 7 juni 1672 vond bij Solebay nabij de oostkust van Engeland de eerste zeeslag uit deze oorlog plaats. Michiel de Ruyter overrompelde toen de verenigde Engels-Franse vloot bestaande uit 93 oorlogsschepen en 24 branders met een bewapening van 6.158 kanons en zo’n 40.000 opvarenden. Zijn eigen vloot telde oorlogsbodems, 22 adviesjachten en 32 branders, uitgerust met 4.500 kanons en 20.700 bemanningsleden. Door een afnemende wind kon De Ruyter het verrassingselement niet volledig uitbuiten. Een geregelde zeeslag ontstond, waarbij beide partijen schepen verloren en duizenden matrozen en soldaten omkwamen. De eerste commandant van het regiment zeesoldaten, luitenant-generaal Willem J. baron van Ghent, sneuvelde bij een aanval op het linieschip de *Royal James*. Zijn tegenstander, de Engelse admiraal Edward Montague, graaf van Sandwich, verdrong, nadat zijn schip in vlammen was opgegaan.

Lodewijk XIV (te paard op voorgrond), koning van Frankrijk, trekt bij het Tolhuis bij Lobith de Rijn over. Langs de oever vuren kanonnen op de Hollandse troepen aan de overzijde. Adam Frans van der Meulen (Rijksmuseum Amsterdam, SK-A-3753)

Het werd geen echte overwinning voor De Ruyter. Hij won slechts op punten. Wel was het de Engelsen en Fransen na deze zeeslag duidelijk dat een landing op de Zeeuwse eilanden of op de Hollandse kust voorlopig niet tot de mogelijkheden behoorden. Evenmin bleek een zeeblokkade een optie te zijn. Geheel anders was de situatie op het land.³

Franse aanval

Een week na de Slag bij Solebay trokken Franse troepen onder het toezicht van Lodewijk XIV naar Lobith, waar zij bij het Tolhuis zonder noemenswaardige tegenstand op 12 juni 1672 de Rijn konden oversteken. De Nederlandse veldmaarschalk Paulus Wirtz was er niet in geslaagd hen tegen te houden. Zijn cavalerie ging er vroegtijdig vandoor en een Fries regiment werd door de Fransen in de pan gehakt. Hiermee kon niet langer op de IJssellinie in Gelderland, waar Willem III zijn kaarten op had gezet, worden teruggevallen. De stadhouder trok in allerijl het Staatse leger via Utrecht terug op de Hollandse Waterlinie. Op 24 juni gaf de Domstad zich over aan de Franse koning. Intussen marcheerden Keulse en Münsterse troepen al plunderend via de Gelderse Achterhoek, Overijssel en Drenthe naar Friesland en Groningen. De Friese Waterlinie, die aansloot op de Groninger schansenkring, hield stand en voorkwam dat de vijandelijke troepen konden doorstoten naar het hart van Friesland. Pas bij de stad Groningen zou de Münsterse bisschop Van Galen met zijn leger het onderspit delven.⁴

De Hollandsche Waterlinie in 1672

Een eerste succes

In de zomer van 1672 waren grote delen van Overijssel bezet door Münsterse troepen, waaronder het aan de Zuiderzee gelegen Blokzijl. Ten einde een invasie van Holland door Frans-Duitse troepen vanuit Overijssel te voorkomen en Amsterdam te bewaken voer op de Zuiderzee een vloot bestaande uit twaalf kleine oorlogsschepen onder bevel van kapitein-ter-zee Pieter Claesz. Decker. Toen een Staatse legereenheid uit Friesland Blokzijl naderde, deden de Münsterse bezettingstroepen een uitval, maar werden teruggeslagen.

Gelijktijdig veroverde Decker met zijn schepen en geëmarkeerde mariniers een schans bij Blokzijl, waarna de inwoners van de stad hun bezetters aanvielen en de poorten voor de Staatse troepen openden. Blokzijl werd op 23 augustus 1672 hiermee de eerste vesting die op de vijand werd veroverd. Een klein lichtpuntje in een tot dan toe desastreus verlopen oorlog.⁵

Inzet van mariniers

Gelet op de precare situatie besloten de Staten van Holland de oorlogsvloot grotendeels te onttakelen en mensen en materieel in te zetten bij de verdediging van het grondgebied van de Republiek. De vlootsterkte werd met een derde teruggebracht tot 44 schepen en 18 fregatten, terwijl van deze oorlogsbodems twee derde van de mariniers debarkeerden. Samen met alle zeesoldaten van de opgelegde schepen en mariniers die in de garnizoensplaatsen waren achtergebleven, konden 68 marinierscompagnieën op het land worden ingezet. Het merendeel kwam onder bevel van de luitenant-kolonels François Palm en Johan Belgicus, graaf van Horne. De inzet van de mariniers was hoognodig om de Franse aanval op Holland tot staan te brengen.⁶

In het centrale polderland tussen Holland en Utrecht werkten boeren en soldaten intussen hard aan de opbouw van de Hollandse Waterlinie, die zich uitstreckte van de Zuiderzee tot aan de Maas. Vanaf 18 juni 1672 nam het Staatse leger de verdere realisatie versneld ter hand. Landerijen werden onder water gezet en mogelijke marsroutes naar Holland met versterkingen geblokkeerd. Vanuit vijf posten bewaakte het Staatse leger mogelijke doorgangen en sluizen. Bij Muiden voerde veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau-Siegen het bevel. De zwakste sector lag bij Bodegraven. Willem III vestigde in het nabijgelegen Nieuwerbrug zijn hoofdkwartier. De marinierseenheden onder Palm en de graaf van Horne bewaakten Goejanverwellesluis. In de sector bij Schoonhoven commandeerde de Spaanse generaal Antoine Charles, graaf de Louvignies. Veldmaarschalk Paulus Wirtz was verantwoordelijk voor de troepen in en rond Gorinchem.⁷

Abcoude	Hinderdam
Amsterdam (buiten de stad)	Kwartier van Zuid-Holland
Breda	Loevestein
Dordrecht	Muiden
Geertruidenberg	Nieuwpoort
Goejanverwellesluis	Sas van Gent
Gorinchem	Vlissingen
Hellevoetsluis	Weesp
Heusden	Workum

Overzicht van de legeringsplaatsen van de mariniers (najaar 1672)⁸

De mariniers zagen op veel fronten inzet. Bij twee in het oog springende operaties waren zij direct betrokken. De eerste, een verrassingsaanval op Naarden, mislukte. De benodigde troepenverplaatsingen per boot liepen op 27 september 1672 stuk door een totale windstilte, waarop Willem III de operatie afblies. Grootschaliger was een tegen Woerden gericht offensief. Met ruim 7.000 man zette de stadhouder op 10 oktober 1672 's nachts de aanval

in. De Franse verdedigers boden meer tegenstand dan verwacht. Uit Utrecht arriveerde bovendien een vijandelijk ontzettingsleger bestaande uit circa 8.500 man.

Ondanks hevige gevechten slaagden de Staatse troepen aan de oostkant van Woerden er niet in de Fransen tegen te houden. Het was overste Palm met zijn mariniers die de vluchtende troepen opving en de tegenstander wist terug te drijven. Enkele Franse officieren nam hij gevangen, Nederlandse krijgsgevangenen werden bevrijd en een Frans vaandel veroverd. Hoewel de aanval op Woerden mislukte, hadden het Staatse leger en met name de mariniers laten zien dat zij zich met hun Franse tegenstander konden meten. Het was een morele opsteker na een lange rij van nederlagen. In de *Oprechte Haerlemsche Courant* werd Palms optreden en dat van zijn zeesoldaten bejubeld. Als beloning voor zijn moedig gedrag bevorderde Willem III Palm tot kolonel over het regiment mariniers van de eerder dat jaar gesneuvelde baron Van Ghent.⁹

Inzet van De Ruyter en zijn matrozen

Nadat admiraal De Ruyter in september uit zee was teruggekeerd en aan de admiraliteit, de Staten-Generaal en de Prins van Oranje verslag had gedaan van zijn operaties tegen de gecombineerde Engels-Franse vloot volgde voor hem een drukke tijd. De dreiging van de Franse troepen in de winter van 1672 dwong de bestuurders van Amsterdam beveiligingsmaatregelen te treffen. De Ruyter kreeg opdracht bij en op de Zuiderzee extra wachtschepen te regelen en zorg te dragen voor de werving van de bemanningen en officieren. Voor de laatste leverde de Amsterdamse admiraliteit een namenlijst aan, waaruit het stadsbestuur er twaalf koos. In totaal betaalde de stad voor de extra matrozen meer dan 28.000 gulden. Enkele weken later gaf het Amsterdamse stadsbestuur De Ruyter ook het bevel over de burgerwachten die de Amstel en de IJkant van de stad moesten bewaken tegen mogelijke Franse infiltraties.¹⁰

De inzet van de matrozen bij de Waterlinie delegerde De Ruyter aan viceadmiraal

Isaack Sweers. Deze was gelijk De Ruyter in september 1672 met zijn schip *De Witten Oliphant* uit zee gekomen. Willem III stelde hem op 23 november 1672 aan als kolonel over een regiment van in totaal 24 compagnieën matrozen. Al met al ongeveer 1500 à 1600 manschappen. Als onderbevelhebbers fungeerden twaalf andere scheepskapiteins van de Amsterdamse admiraliteit, waaronder de zoon van de vlootvoogd Engel de Ruyter als majoor en de anderen met de rang van kapitein. De matrozen werden bewapend met snaphanen (een voorlaadgeweer) en pieken en enkelen werden uitgerust met pistolen. Blauwe mutsen met een oranje kwastje zorgden voor de herkenbaarheid. Bovendien werden 1.000 paar schaatsen aangeschaft ‘om voordeel op de vijand te behalen’. Diverse compagnieën dirigeerde de legerleiding naar een aantal bedreigde punten in de Waterlinie, zoals Alphen, Bodegraven, Uithoorn en Zwammerdam. Aldaar vervingen zij de meer reguliere Staatse troepen die elders werden ingezet. Verder verleende Sweers’ regiment hand- en spandiensten rond Amsterdam.

Gebruikmakend van de strenge vorst in de maand december 1672 lanceerden de Fransen een aanval over de bevroren Waterlinie, waarbij zij Bodegraven en Zwammerdam plunderden. In de media verschenen hierover niet altijd op waarheid berustende gruwelijke artikelen en pamfletten. Zo schreef een journalist in de *Hollandtze Mercurius*:

‘wijl sy de luyden die ‘t ontlopen konden, vermoorden, doot staken, of in de huysen sloten, en soo lieten verbranden, oude sieckelicke luyden sloegen sy bont en blaeuw, die noch gelukkig waren als sy levend daer af quamen, vrouwen en dochters wierden in de kerck gesloten, berooft, geschoffiert en so na Woerden gevoert’.

In diezelfde dagen plande Willem III een aanval op het Franse hoofdkwartier bij Utrecht. De matrozen zouden tijdens deze operatie het Staatse hoofdkwartier, dat inmiddels naar Alphen was verplaatst, bewaken. Een plotselinge dooiaanval dwong de Fransen tot een snelle terugtocht en Willem III moest zijn aanvalsplan uitstellen. De matrozen keerden onverrichter zake terug naar Amsterdam. Toen de vorst weer inviel, bereidde de stadhouder opnieuw een aanval op Utrecht voor. Ook nu weer fungeerden matrozen als tijdelijk bezetting van de posten achter de Waterlinie.

Een ander deel van het regiment matrozen marcheerde ‘met haar volle geweer’ naar Uithoorn om de mariniers van kolonel Palm bij te staan. Sweers zelf ging niet mee omdat het ongepast was dat hij als viceadmiraal onder een kolonel zou dienen. Doordat de aanval op Utrecht andermaal geen doorgang vond, vertrokken de matrozen weer naar de Amstelstad waar zij diverse buitenposten bezetten.¹¹

Midden januari 1673 verkende De Ruyter persoonlijk de zuidelijke Zuiderzeekust om een geschikte plek te vinden voor een eventuele amfibische landing in de flank van het Franse bezettingsleger. De streek tussen Naarden en Huizen leek hem het geschiktst, maar de legerleiding durfde voornog deze riskante onderneming niet uit te voeren.¹²

‘Na de gewonnen zeeslag bij Kijkduin op 21 augustus 1673, koos Leopold I, keizer van het Heilige Roomse Rijk, openlijk de zijde van de Republiek’. Willem van de Velde de Jonge, ca. 1687 (collectie Scheepvaartmuseum, A.0291)

Lodewijk XIV had intussen zijn aandacht verlegd naar Maastricht en de Spaanse Nederlanden. Hiermee was in maart 1673 het grootste gevaar voor een Frans offensief tegen Holland geweken en volgde ontbinding van de matrozenregimenten. Het scheepsvolk en hun bevelhebbers keerden terug naar de vloot, evenals een groot deel van de mariniers. Zij namen in de zomer van 1673 deel aan de beslissende zeeslagen bij Schooneveld (7 en 14 juni 1673) en Kijkduin (21 augustus 1673). De Ruyter wist toen opnieuw de vijand van de kust te houden.

Na de zeeslag bij Kijkduin werden de meeste zeesoldaten ontscheept en toegevoegd aan de mariniers die op land waren achtergebleven. Voorlopig werden zij gelegerd in de buurt van Amsterdam en Muiden met het oog op een aanval op het door de vijand zwaar versterkte Naarden. Een cruciale rol was toebedacht aan het mariniersregiment van kolonel Palm. Op 6 september 1673 sloten Staatse troepen heel Naarden in. Aan de zeezijde vuurden twee scheepsbatterijen onophoudelijk, evenals een uitlegger. Op de wal waren nog eens vier batterijen opgesteld en werden de eerste loopgraven aangelegd. Een regiment Spaanse hulptroepen en de mariniers van Palm wisten ten koste van grote verliezen een bres in het ravelijn voor de hoofdwal te veroveren. Bij deze aanval raakten onder andere Palm zelf, zijn twee zoons en kapitein Johan de Witte, schoonzoon van De Ruyter, gewond. De volgende dag, 13 september, gaf de Franse commandant de vesting over.¹³

Vanaf dat moment kwam de ‘*Guerre de Hollande*’ in een nieuwe fase. Na de gewonnen zeeslag bij Kijkduin koos Leopold I, keizer van het Heilige Roomse Rijk, openlijk de zijde van de Republiek. Hij werd een bondgenoot in de strijd tegen de Franse expansiedrift. Lodewijk XIV trok daarop zijn troepen terug uit de Republiek. Engeland sloot op 19 februari 1674 de Tweede Vrede van Westminster. Twee maanden later hielden ook de bisschop van Münster en de keurvorst van Keulen het voor gezien.

Tot slot

De Republiek werd niet langer van alle kanten bedreigd. De Staatse oorlogsvloot was hierbij van cruciale betekenis geweest. De vloot had een vijandelijke landing op de Hollandse en Zeeuwse kusten voorkomen, de matrozen

hadden de broodnodige hand- en spandiensten achter de Waterlinie verleend en als bemanningen van oorlogsschepen op de Zuiderzee gefungeerd, terwijl de mariniers een cruciale rol speelden bij de mislukte aanval op Woerden en bij de bestorming van Naarden. De Republiek was gered, mede dankzij de inzet van de vloot, mariniers en marinematrozen.

Dr. Adri van Vliet was tot 8 juni 2022 plaatsvervangend directeur van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). De Koninklijke Vereniging van Marineofficieren is dankbaar voor alle bijdragen zijner hand, alsook de diverse artikelen vanuit het NIMH, die door de jaren heen onder zijn auspiciën in *Marineblad* zijn gepubliceerd.

Kijk voor de volledige bron- en literatuurlijst op www.kvmo.nl.

Noten

- 1 Citaat uit een brief: NA Londen, High Court of Admiralty (HCA), 30-652-2 (25 mei 1672).
- 2 Van Alphen e.a., *Krijgsmacht en handelsgeest*, 44-47, 215; Kist, *Neerlands bededagen*, I, 180.
- 3 *Kroniek der Zeemacht*, 216; Prud’homme van Reine, *Rechterhand*, 236-242.
- 4 Van Nimwegen, ‘*Deser landen krijgsvolck*’, 364-366; Panhuysen, *Rampjaar*, 139-141.
- 5 *Kroniek der Zeemacht*, 328.
- 6 GA Amsterdam, Resoluties Staten van Holland, 106 (24 09 1672), 287 (Index 1672); NA Den Haag, Archief De Ruyter, 140 (29 oktober 1672).
- 7 GA Amsterdam, Missiven, 417; Panhuysen, *Rampjaar*, 155-157.
- 8 Beyerman, ‘Palm’, 305; Leupe en Van Braam Houckgeest, *Geschiedenis mariniers*, 18-19, 170-172.
- 9 *Oprechte Haerlemsche Courant*, 15, 18, 22 oktober 1672; Beyerman, ‘Palm’, 305-310; Nimwegen, ‘*Deser landen krijgsvolck*’, 371-375; Plomp, *Woerden*, 131-134.
- 10 GA Amsterdam, Groot memoriaal, 6, fol. 116 (28 december 1672); GA Amsterdam, Stadsrekeningen, 126 (1672); NA Den Haag, Archief De Ruyter, 137-139, 140 (6 december 1672).
- 11 GA Amsterdam, Familie Sweers, 21; NA Den Haag, Verzameling I. Sweers, 20; Bruijn, *Oorlogvoering*, 106-108; *Hollandtze Mercurius* 23 (1672/1673), 219.
- 12 Prud’homme van Reine, *Rechterhand*, 255.
- 13 Nuis, ‘Naarden heroverd’, 50-52.

Voorstelling van de wreedheden gepleegd door de Franse troepen in het dorp Bodegraven, eind december 1672 (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-77.180)